

MUSTAMLAKA SIYOSATIGA QARSHI TURKISTON ZIYOLILARI HARAKATI

Abduqahorov Anvarjon Alijon o'g'li
Navoiy Davlat Universiteti Tarix fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqola XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi va undan keyingi Sovet tuzumining mustamlakachilik siyosatiga qarshi Turkiston ziyolilari tomonidan olib borilgan harakatlar, ularning shakllanishi, asosiy g'oyalari, harakat shakllari va tarixiy ahamiyatini tahlil qiladi. Maqolada jadidlar, muxtoriyatchilar, ma'rifatparvarlar va siyosiy yetakchilarning kurashi chuqur o'rganiladi.

Kalit so'zlar: mustamlakachilik, jadidlar, Turkiston ziyolilari, siyosiy kurash, ma'rifiy harakat, muxtoriyat.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Turkiston xalqlari Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosatiga duch keldi. Bosib olingan hududlarda harbiy-administrativ boshqaruv joriy etildi, milliy elita siqib chiqarildi, ta'lim va madaniyat tizimi nazorat ostiga olindi. Mustamlakachilik nafaqat siyosiy va iqtisodiy, balki mafkuraviy va madaniy bosim shaklida olib borildi.

Biroq bu bosim Turkiston jamiyatida qarshilik g'oyalarining paydo bo'lishiga turtki berdi. Ayniqsa, jadid ziyolilarining faoliyati xalqni uyg'otish, ozodlik, taraqqiyot va milliy o'zlikni saqlash g'oyalari bilan yo'g'rilgan edi. Ular mustamlakachilikka nisbatan ma'rifat, matbuot, siyosiy tashabbus va ijtimoiy ong orqali kurash olib bordilar.

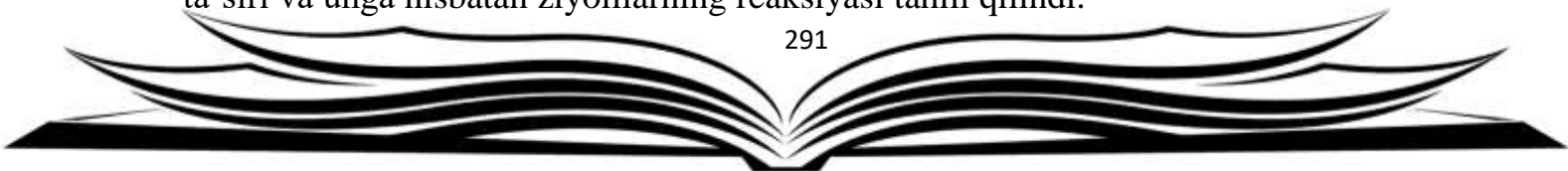
Ushbu maqola Turkiston ziyolilarining bu harakatini tarixiy jarayon sifatida ko'rib chiqadi va ularning siyosiy-madaniy qarshilikdagi roli tahlil qilinadi.

Maqola quyidagi ilmiy yondashuvlar asosida tayyorlandi:

Tarixiy-tahliliy metod: Turkiston ziyolilarining asarlari, matbuot faoliyati, siyosiy chiqishlari tarixiy kontekstda o'rganildi.

Biografik tahlil: Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori, Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Avloniy va boshqa jadidlar hayoti orqali umumiy harakat ochib berildi.

Siyosiy tarix yondashuvi: mustamlakachilik siyosatining mahalliy jamiyatga ta'siri va unga nisbatan ziyolilarning reaksiyasi tahlil qilindi.

Manba tahlili: “Taraqqiy”, “Sadoi Turkiston”, “Hurriyat” kabi gazetalar, zamonaviy tarixiy tadqiqotlar va hujjatlar asos bo‘ldi.

Tadqiqot quyidagi muhim natijalarni ko‘rsatdi:

• **Turkiston ziyolilari mustamlakachilik siyosatiga mafkuraviy va ma’rifiy yo‘l bilan qarshi chiqdilar.** Ular xalq ongini uyg‘otish, savodsizlikka barham berish, milliy g‘ururni qayta tiklashga harakat qildilar.

• **Matbuot harakati (gazeta va jurnal chiqishi), yangi usul maktablari ochilishi va sahna san’ati orqali ziyolilar ijtimoiy ongni o‘zgartirishga kirishdilar.** Bu vositalar orqali mustamlaka mafkurasi tanqid qilindi, milliy o‘zlik targ‘ib qilindi.

• **1917-yilda Turkiston muxtoriyatining e‘lon qilinishi — siyosiy qarshilikning oliy ifodasi bo‘ldi.** Behbudiy, Munavvarqori, Fayzulla Xo‘jayev kabi ziyolilar parlament, milliy armiya va milliy ta‘lim tizimini joriy qilishga harakat qildilar.

• **Sovet hokimiyati davrida ziyolilar harakati “xalq dushmanlari” sifatida yo‘q qilindi.** Ularning aksariyati otib tashlandi yoki surgun qilindi. Biroq ularning g‘oyalari va ruhiy merosi xalq ongida saqlanib qoldi.

Turkiston ziyolilari olib borgan kurash chuqur mafkuraviy va siyosiy xarakterga ega edi. Ular mustamlakachilikka qarshi qurolsiz, ammo fikr, ilm, ma’rifat va siyosiy tashabbuslar orqali kurashdilar. Behbudiy “Biz milliy maktab, milliy hukumat, milliy madaniyat istaymiz” deb yozganida, u nafaqat ma’rifiy, balki siyosiy mustaqillikni nazarda tutgan.

Jadidlarning sahna orqali jamiyat illatlarini tanqid qilishi, darsliklar orqali zamonaviy tafakkurni yoyishi va matbuot orqali hukumat siyosatini tanqid qilishi – bularning barchasi o‘z davrining jasoratli, ongli qarshilik shakllari edi. Ayniqsa, muxtoriyat e‘lon qilinishi — bu harakat siyosiy mustaqillik g‘oyasigacha yetib borganini ko‘rsatadi.

Sovet qatag‘onlari orqali bu harakat jismonan yo‘q qilindi, ammo ularning g‘oyalari keyingi avlodlarga o‘tib, mustaqillik g‘oyalarining mafkuraviy asosiga aylandi. Hozirgi O‘zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo‘liga asos solishda aynan ushbu ziyolilar harakati tarixiy saboq bo‘lib xizmat qilmoqda.

Turkiston ziyolilari harakati — bu mustamlakachilik zulmiga qarshi xalq ongini uyg‘otgan, siyosiy va madaniy mustaqillikka asos solgan ulkan tarixiy hodisadir. Jadidlar tomonidan olib borilgan harakat xalqni savodli, erkin fikrli, o‘zligini anglagan

holatga yetkazishni ko'zlagan. Ularning mafkuraviy va siyosiy jasorati bugungi mustaqillik zamini bo'lib xizmat qildi.

Zamonaviy O'zbekiston ziyolilari uchun bu harakat ibrat maktabi bo'lishi, ularning merosi esa milliy taraqqiyotning ruhiy asoslaridan biri bo'lib qolishi lozim.

Turkiston ziyolilari olib borgan kurash nafaqat o'z zamoni uchun dolzarb bo'lgan, balki bugungi kunga qadar o'z ta'sirini saqlab kelayotgan tarixiy-madaniy merosdir. Ularning mustamlakachilik siyosatiga qarshi qo'llagan vositalari — ma'rifat, matbuot, sahna, maktab va siyosiy tashabbuslar — jamiyatni uyg'otish, o'zlikni anglash va erkinlik g'oyasini tarqatishda o'ta samarali bo'lgan.

Ziyolilarning jasorati shundan iborat ediki, ular har qanday bosim va xavfqa qaramay, xalq manfaati yo'lida o'z hayotini, erkinligini xavf ostiga qo'ya oldilar. Ularning mafkurasi o'zbek xalqining milliy o'zligini, madaniy xotirasini saqlab qolishda asosiy tayanch bo'ldi.

Bugungi kunda mustaqil O'zbekiston ziyolilari uchun bu tarixiy tajriba faqatgina o'tmish xotirasi emas, balki mafkuraviy mustahkamlik, vatanparvarlik, xalqparvarlik va erkin tafakkur namunasi sifatida qadrlanishi kerak. Turkiston ziyolilari harakati biz uchun shunchaki tarix emas — u bugunning ruhi, ertaning yo'nalishidir.

Ziyolilarning mustamlakachilikka qarshi qilgan kurashi shuni isbotlaydiki, haqiqiy taraqqiyot va milliy uyg'onish qurol bilan emas, balki bilim, ruhiy bardamlik, milliy g'urur va intellektual jasorat bilan amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Do'stmuhammad H. *Jadidchilik va milliy uyg'onish*. – Toshkent: O'zbekiston, 2018.
3. Fitrat A. *Millatni uyg'otish yo'lida*. – Toshkent: Sharq, 2008.
4. Salohiy A. *Turkiston muxtoriyati: tarix, g'oya, saboq*. – Samarqand: Zarqaynar, 2020.
5. Rasulov I. *Jadidlar: siyosiy kurash tarixidan*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2021.
6. Khalid A. *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. – Berkeley: University of California Press, 1998.

